

ВПЛИВ ПОНЯТТЯ "СУБ'ЄКТ" У ФІЛОСОФІЇ НА РОЗУМІННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ СУБ'ЄКТА В ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена вивченню поняття "суб'єкт" у філософії та психології. Розкрита проблема реабілітації у філософії. Представлені нові форми суб'єктивності з позиції психології.

Ключові слова: суб'єкт, властивості суб'єкта, форми суб'єктивності, дискурс.

До сучасного раціонального дискурсу проникають ірраціональні практики і вже можна говорити не про заміну когнітивної психології психологією дискурсивною, а про психологію перформативну. Перформанс – коли смисли не вибудовуються, не проговорюються, а програються, відіграються, понад те, слід говорити не про смисли і смислоутворення, а про афекти, алюзії, якими грають, утворюючи соціум і культуру як ігровий простір. Такий простір населено симулякративними утвореннями. Симулякр – свідоме відтворення фантазму, яке симулює невидиме хвилювання душі (Клосовський). Це віддзеркалення реальності, яке маскує і спотворює фундаментальну реальність. Він не має стосунку до жодної реальності: він є своїм власним чистим симулякром. Ж. Бодрійяр намалював три «порядки» симулякрів: симулякри «першого порядку» ще вказують на оригінал; симулякри «другого порядку», витворені механізованим процесом; симулякри «третього порядку» постмодерністського періоду прив'язані до засобів комунікації та інформації і в результаті дають симульовану гіперреальність, яка «є більш реальною, ніж сама реальність» і позбавлена будь-якого референта» [1]. Симуляційні коди стали керувати життям: мода, мистецтво, споживання тощо. У суспільстві споживання Ж. Бодрійяра, в якому все перетворюється на спектакль, тобто організується через конструювання образів, знаків, споживацьких моделей [2]. Як результат маємо «театральність сучасної свідомості», маскарадний характер життя в умовах суспільства спектаклю (Гі Дебор) [3].

Але, як у свій час зазначав Х. Ортега-і-Гассет, грати може джентльмен, позбавлений необхідності опікуватися насущними повсякденними проблемами. Отже, маємо клас тих, хто поза грою, бо вони опікуються проблемою «їсти, пити, мати й оплачувати житло». Подолання бідності як стилю життя є проблематичним не лише з-поза неконструктивної політики, а й стану суспільної свідомості, в якій невезучий, лузер, бідний як форми життя і відповідні людські типи опинилися поза суспільством. У кращому випадку вони слугують точкою референції для везучиків і багатих. З огляду на це важко спрогнозувати, коли в нас з'являться свої Білі Гейтци з бажанням ділитися своїми статками. Ще в XIX столітті про бідність писав Прудон, і саме через те, що «пролетаріатові, крім кайданів, втрачати було нічого» («Маніфест комуністичної партії»), відбулася Велика Жовтнева соціалістична революція. У сьогоdnішньому світі ми бачимо на екранах телевізорів виступи, які привели в рух соціальні сили, що опинилися «поза грою» і не мають доступу до цивілізаційних благ і престижних розподілів.

У такій ситуації проблема психічного здоров'я пов'язана з доступом до цивілізаційних здобутків: нанотехнологій, нанофармакології, досягнень генної інженерії. Другою причиною невротизації є поява консумериста – людини – споживача, коли жодна потреба не може бути задоволеною, бо потреба породжує іншу потребу і цей процес не має меж (придбав автомобіль – хочу два, три, парк машин, вертоліт, літак ... і так до нескінченності). Проблемною областю, яка впливає на концептуальне бачення потреб сучасного суб'єкта, є подвійна об'єктивно-суб'єктивна природа потреб. На субстанціальному рівні необхідно ресурсно забезпечити повноцінне функціонування суб'єкта в соціумі і культурі, які дозволять реалізувати його суб'єктивність. Невизнані суспільством легітимні потреби суб'єктів через відсутність відповідних інституцій і неможливість їх реалізувати, стримують розвиток суб'єктивності і призводять до кризових явищ у суспільстві. Третьою важливою ознакою сучасності є пермісивність суспільства з його лозунгом «Секс як товар». Секс не лише добре продається в рекламі, а й використовується в кар'єрному зростанні і т. д.

Проблема реабілітації у філософії генетично пов'язана з проблемою самотності, маргіальності, пошуком себе в ситуації зависання «між». Використання різноманітних технічних засобів призвело до того, що стискаються часові і просторові параметри, зникає дистанція за допомогою телекомунікаційного й мобільного зв'язку, Інтернета, якими пронизані всі сучасні комунікації. Це створює той динамічний спосіб існування, коли зникають місця і час, а відносини людей здійснюються через потоки, в яких задіяні всі. Дослідниками встановлено, що модальна структура часу містить модальності як циклічні – позитивні, що справляють терапевтичний вплив, так і дискретні – негативні, які виникають тоді, коли часові модальності використовуються суб'єктами маніпулювання, наприклад, у складі ідеологій, тоді людські тіла перетворені на тіла джоггерів, здійснюють біг на місці, біг заради бігу. Опинившись на межі між традиційними формами руху і сучасними, важко вказати місцезнаходження, а можна лише говорити про ситуацію «між» як результат деструктивних ідеологій впливу: минуле без майбутнього або майбутнє без минулого. Найбільш можливий спосіб утриматись у такій плинності – це перейти на ігрову форму відносин, організувати ігровий простір взаємодії.

Шизофренія з простору клінічної практики перемістилася в соціокультурний простір, з клінічного діагнозу перетворилася на метафізичну проблему, тому евристично плідною видається розмова про метафізичну реабілітацію. Згідно з М.Фуко будь-який соціальний феномен вкорінений у мові через систему регламентації та регулювання соціальної діяльності суб'єкта, тобто через дискурс [4]. Це саме стосується відношення «норма-аномалія», яке породжує певний дискурс: клінічний, педагогічний, пенітенціарний, який має на меті означити гетерогенну сферу соціального життя. У такому контексті відношення «норма-аномалія» постає як практики унормування, такі як репресія, ізоляція, страта, спрямовані на реалізацію владних стратегій.

Божевілля та сексуальність окреслюють проблемне поле, у межах якого М.Фуко аналізує історичні форми реалізації владного дискурсу [5]. Поняття норми виконало роль провідника «влади-знання» до внутрішнього світу

людини через інститут сім'ї та гуманітарні інституції. Божевілля є тим проблемним полем, у межах якого М.Фуко аналізує історичні форми тактики владного дискурсу [6]. М.Фуко пропонує конституювати сексуальність як практику тіла, практику душі. Через божевілля розум відкрив сексуальність як джерело мотивів діяльності у психоаналізі, він критично осмислює це відкриття через історію людства («Історія сексуальності»). Сексуальність в історичному аспекті формації є певним засобом суб'єктивації індивіда в суспільному житті [5]. Божевілля визначається М.Фуко активним гетерогенним чинником аномальності, який вимагає створення абсолютно нових способів пізнання через діалог і комунікацію. Історія божевілля з акцентуацією на моментах дискретності та розриві в історії західноєвропейської раціональності через структурний аналіз практик спрямовується на нормалізацію божевілля як аномалії [6].

Означені сюжети вказують на спільну зацікавленість філософії і психології у проясненні поняття суб'єкт. Філософія і психологія у різні епохи проявляли інтерес не тільки до наповнення суб'єкта значеннями, які включали розумність, активність, але й до безсуб'єктного буття, включаючи і «смерть суб'єкта», його життя «після смерті», поміщаючи його між знанням і істиною, змінюючи місцеперебування [7]. Суб'єкт саморозгортається з власного екзистенційного простору і фіксує себе у топографії простору соціального ролями і масками, відступаючи від власної екзистенційної суті, таким чином маємо не прогресію, а дигресію, тому що власні можливості і уявлення підпорядковуються суспільним унормуванням і суб'єкт може без залишку «розсипатися» на ролі і маски. Таким чином, суб'єкт у філософії постійно трансформувався, що вказує на певну «рухливість» поняття і його зміст, яке демонструє себе в процесі зміни ідей про суб'єкт і його сутність. Але це були переважно гносеологічні підходи до інтерпретації суб'єкта. Як антропологічна характеристика суб'єктність, практично, не розглядалася.

Вживання терміна суб'єкт у працях класиків вітчизняної психології дозволяє розглядати людину як активного творця свого психічного образу і призводить до розуміння суб'єктності як здатності людини виробляти взаємозумовлені зміни у світі і самому собі. Так, С.Л. Рубінштейн вказує, що суб'єктність проявляється не стільки в пізнавальному і діяльнісному ставленні до світу, скільки в ставленні до інших людей. О.М. Леонтьєв уже створює семантичну пару «суб'єктивізм – суб'єктність», вперше застосувавши у вітчизняній психологічній літературі термін суб'єктність для характеристики того, що належить суб'єктові. Цей термін – «суб'єктність» він бере в лапки, що мабуть, повинно вказувати на його незвичність, нетрадиційність для психології середини сімдесятих. Психологічне вивчення суб'єкта у вітчизняній науці представлене працями Б.Г. Ананьєва, Д.М. Узнадзе, К.А. Абульхановою-Славської. Вітчизняні психологи розглядають суб'єкт через призму поняття «самовдосконалення», асоціюючи суб'єктний розвиток з вищим рівнем людського розвитку.

У сучасній літературі використовуються два терміни, що означають властивості суб'єкта: суб'єктивність і суб'єктність. У першому випадку в семантичному полі домінує адекватність чи неадекватність відображення суб'єктом об'єктивного буття, у термін «вмонтована» гіпотеза про характер системотворчої якості суб'єкта, що дозволяє його застосовувати тільки в рамках тих концепцій, які її поділяють. У другому – термін лише означає системну якість суб'єкта, сам факт його наявності, не висувуючи при цьому ніяких попередніх гіпотез про його сутність. Суб'єктність як характеристика особистості акцентує увагу на активно-перетворювальній функції особистості, що зумовлено визнанням своєї активності, свідомості, здатності до свободи вибору та відповідальності за нього. Суб'єкт використовує те, що має для нього особистісний сенс: соціальні норми, цінності, ідеали, індивідуальні властивості.

Екзистенціалісти бачать у суб'єкті не істоту пізнаючи (когнітивний підхід), а істоту, яка проживає, є автором власної драми життя, смисл її існування замкнутий на ній, досвід суб'єкта є неповторним і унікальним, як і сам суб'єкт. Не всім дано бути суб'єктами, а лише тим, які здатні на вибір і відповідальність за нього. Але свобода і відповідальність прирікають суб'єкт на самотність, тому багато хто, на думку Е.Фромма, бояться самотності й у страху відрікаються від свободи нести відповідальність і тоді, стають конформістами, ведуть безсуб'єктне існування – філософське і метафізичне змертвіння, знищення себе як суб'єкта, здатного вибирати і приймати рішення Вони розчиняються у спільноті [8]. Людина, позбавлена суб'єктності, не може здійснювати вибір, а делегує це право іншому (державі, партії, релігійній секті), не здатна на повноцінне існування. Коли немає суб'єкта, немає і смерті – нікому помирати.

Усе вищенаведене вимагає означення феномена самого себе як суб'єкта. Поява питання про суб'єкт – поворотний момент європейської історії. Рефлексія відносно того, що означає являтися собою – основоположна. «Я є Я сам» – ця фраза не просто істинна, але фундаментально, субстанційно істинна. Спосіб доступу до феномена себе – самосвідомість особи випрацьовує ідеальні форми самоствердження і саморепрезентації людини. Але, на відміну від минулого, сучасна людина означає себе не лише за допомогою рацію, голосу, а всією тілесністю, тіло – це те, за допомогою чого людина закидає себе у світ. Теоретики визнають, що ми є свідками переходу від homo ludens до граючого тіла.

Спектакулярність і гра в сучасному суспільстві стає тотальністю, характеризуючи поточний спосіб існування тіл. Під питання поставлені найфундаментальніші відносини соціальності: зникають статеві розрізнення між чоловіком і жінкою. Розмиваються межі між тілом і його знаком, між реальністю і симулякром. Суспільство все більше фемінізується, глобальний постмодерн – це суспільство, в якому торжествує жіночий дискурс. Приклад безстатевого тіла створила індустріальна епоха, тіло продукує – тіло робота, яке стало демонструвати активність анонімного тіла, здатного поставляти якомога більше енергії [9]. Посилаючись на Юдит Батлер сучасна українська дослідниця проблем фемінізму К.І.Карпенко пише: «Батлер наводить аргументи, які роблять неможливим поділ на гендер і стать, оскільки саме тіло сприймається як соціальна конструкція. Це призводить до парадоксальних висновків. Якщо не існує ніякої «природної» міжстатевої межі, то і тілесні ознаки не повинні сприйматися як визначальні в рамках культури. Тобто, якщо поділ на «жіноче» і «чоловіче» може усвідомлюватися як культурна конструкція, то не існує біологічної детермінації нашого тіла взагалі» [10, с.129]. Так як розрізнення між статями все більше нівелюються, то й ті соціальні інститути й теорії стосовно них (шлюб, сім'я, «жіноче», «чоловіче») так само реконструюються.

Отже, режим існування тіл у сучасності став змінюватись. Тут визначальною тілесною конфігурацією є Протей, який за грецькою міфологією здатний був набувати обличчя різних істот і володів "многознанієм". Стало драмою сучасності – те напруження, яке виникло між прагненням людей до справжніх відносин любові і тиском еротизму який

став повсюдним і досить часто набуває агресивних форм. Всезагальна поточність тіл створює ефект зворотної дії. Те тіло, яке не здатне на опір і рух, зависає в русі фуєте, в обертанні на одному місці. Зовнішні потоки задають цьому тілу рух, та тіло не хоче їм піддаватись, але разом з тим, не може рухатись самостійно в бажаному напрямку. Воно виявилось здатним тільки на те, щоб підняти ногу для здійснення кроку, але зупинилося з піднятою ногою, зависло і починає кружляти на одному місці, бо не вистачає сил для подальшого руху вперед. Інформаційне суспільство – суспільство відміненого зусилля, віднятого технологіями [11]. Тіло – один з істотних і значимих вимірів суб'єкта «варто визнати ключовим предметом гуманітарного дослідження і знання» [12, с.52].

Пошук «нових форм суб'єктивності» (М.Фуко) і її самовирази в дискурсах є завданням сучасної психології. Ситуація постмодерну в культурі (Ж.-Ф. Ліотар) рефлексія на неї – постмодернізм поміщають буття сучасного «мертвого суб'єкта» (М.Фуко) в ігровий простір. Темп і щільність смислотворчих процесів у цьому просторі досягли такої критичної величини, за якої смислові інновації накладаються одна на одну, не встигаючи закріпитись ні в традиції, ні в ментальності. Нарцис – типова фігура такої культури, егоїзм, який він викохав сам переконує його, що немає таких цінностей, які стояли б над моїми. Це – наслідок смерті метафізики і вихолощування трансцендентного полюса культури [13]. За минулих часів це спровокувало б смертельну кризу конкретної культурної системи, тепер це лише дає підстави припускати наявність суттєвих зрушень у самій свідомості.

Ще З.Фрейдом, К.-Г. Юнгом, Е. Фромом аналізувалась психологічна структура особистості «середньої» людини. Вони констатували її регресивність, зумовлену особливостями екзистенціальної ситуації суб'єкта Західної цивілізації. Саме остання зумовила появу специфічної структури особистості (Е.Фромм), рисами якої є: ідеологічність, ірраціональність мислення, втеча від відповідальності, підпорядкованість авторитету (силі, владі, грошам). У підсумку – регресивна спрямованість розвитку суб'єкта епохи модерну. Постмодерна суб'єктність потрапила в ситуацію відчуження і знецінення людини як результату кумулятивної історії, що включає індустріалізацію і зміну технологій [14]. Взаємопокладаючи і протилежні смисли взаємопоглинаються, не встигнувши утворити опозицію і продуктивну ситуацію на майбутнє. Формується неосинкретизм у чомусь подібний до первісної нерозчленованої свідомості, відбувається релятивізм найусталеніших ментальних установок.

Через всепоглинаючий релятивізм, фаталізм, безкінечну плюралізацію цінностей, реабілітацію посередності, атомізацію суспільства аж до «кінця соціального» маємо «розлюднену» людину. Це підсилюється віртуальним інформаційним простором як волевиявленням суб'єкта, появою Людини Віртуальної (Ж.Бодрійяр), втратою суб'єктом відчуття самототожності: «Я є там, де я не мислю, Я мислю там, де Я не є» (Ж.Лакан) [15]. Заперечення суб'єкта як цілісної, самодостатньої, змістовно наповненої одиниці, що стягує у вузол багатоманітні форми буття і одночасно є їх відображенням, породили космополіта, вільного від догматів будь-яких культурних традицій і норм, інтелектуала, що володіє навичками будь-якої гри.

Як результат, маємо не то трансформації, не то трансмутації (Ж.Дельоз). Трансмутації – становлення, коли не розвивається старе і не виникає нове лише утворюється поверхня, ризома. Суб'єкт розпадається на чисті події-сингулярності трансцендентального поля (не-свідомість, неінтенціональне) – «машина бажання», «тіло без органів» (Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі), напружена, пульсуюча чуттєвість, яка породжує структури [16]. Структури («машини осуду») хочуть контролювати і організовувати всякий рух життя. Але проблема в тому, що «машина осуду» не є по відношенню до людини зовнішньою інстанцією: поряд з «машиною бажання» вона конструє складний людський простір. Ж. Дельоз говорить про нову культуру, «нову землю», «новий народ». Він наголошує на тому, що філософ не може спертися на демократію через її «екзистенційну ницість і вульгарність», бо «європеїзація – це усього лише історія капіталізму, що заважає становленню пригноблених народів». Філософ не може створити нову культуру, народ, соціум. Це вже було. Знову штовхати і провокувати на це – злочин. Вихід: безкінечно дорослішати, тобто розвивати техніку, знання і індивідуалізуватися чи старіти, втрачаючи це і повертаючись до примітивних форм матеріального життя і духу.

Коріння проблеми реабілітації полягає в тому, що об'єктів набагато більше, ніж це прийнято в клінічній психології. У такій ситуації психологічне лікування зводиться до того, щоб допомогти, дозволити людині стати самим собою, суб'єктом. Корнеліус Касторіадіс поки відбувалася бурхлива дискусія про суб'єкт у своїй публічній промові перед професійним психоаналітичним товариством захищав ідею, що в психоаналітиків немає іншої мети, крім тієї, як допомогти своєму пацієнтові перетворитися на суб'єкта. Психоаналітик не впливає на пацієнта так, як на нього впливає, наприклад, хірург. Пацієнт не обмежує себе в реакціях так, як у випадку з хірургом. Психоаналітичний акт об'єднує двох учасників, які є інтерпретаторами ситуації і стосуються суб'єкта. Індивід увесь час намагається створити цього суб'єкта як реакцію на інтерпретації, які йому пропонує психоаналітик [Цит. За 17].

Корнеліус Касторіадіс закликає психоаналітиків визнати значення того факту, що їхні дії за своєю суттю є інтерпретаційними і мають на меті – досягнення того, щоб пацієнт побачив смисл у зображеній ситуації, став агентом змін у самому собі. Використання психоаналітиком слів-символів з безкінечним смислом «третьої сигнальної системи людини» (Йосиф Бродський), дозволяє відшукувати ті екзистенційні глибини, з яких проступає цінність в її трансперсональній легітимізації, бо повинне проступати не лише особисте, але і трансперсональне почуття. Їх об'єднує ідея «внутрішньої людини» (Г.С. Сковорода). У «внутрішньому досвіді» (Ж. Батай) [18] представлені і суб'єкт і суб'єктивність. Про це свідчить глибинна психологія. Ще К.-Г. Юнг звернув увагу на те, що чим глибше ми занурюємося всередину індивідуальної психіки, тим більш універсальні феномени в ній виявляємо.

Це і є те «глибинне несвідоме», універсально-колективне всередині підсвідомості особи, архетипи, вічні образи, які повертають людину до соціальної взаємодії, ефективність якої залежить насамперед від наявності в суб'єкта таких індивідуальних і соціальних ресурсів, як воля, здібності, інформація, енергія [19]. Пошук в особі надособистого, тобто трансперсонального, завдяки Інтернету, світового інформаційного поля планети, через персональний комп'ютер є можливість формуватись людині як планетарному суб'єктові, зміцнюватись бажанням надособистісного втілення, орієнтуючись на Верховного суб'єкта (С.Б.Кримський). При цьому необхідна інтерпретація з боку психоаналітика, а не маніпуляція у спілкуванні з пацієнтом ("потрашаюче" показано маніпулювання у фільмі «Ножиці» з Шерон Стоун у

головній ролі). У підсумку після психоаналітичних сеансів ми отримуємо відновлення рефлектуючої і звільненої суб'єктивності, там де було «воно» з'являється адаптований до життя в суспільстві суб'єкт, здатний існувати для себе, а отже і для інших.

Через безвихідь може знову звернемося до авторитету класики. У «Державі» Платона головна властивість стражів-воїнів, захисників полісу, душевність, духовність (тімос). Місце тімоса визначається тричленним поділом душі: перша – бажуюча, вона спонукає людей звертатись до чогось зовнішнього, щоб втамувати голод, спрагу і т.д.; друга – розсудкова, розраховуючи, вона може діяти проти своїх бажань, третя – тімос. Останній властиві самооцінка, гідність, визнання цінності себе й інших в ім'я себе, турбота про себе, техніки себе. Тімосу властива жадоба самоствердження – проєкція власних цінностей на зовнішній світ. Ідеал тут не мегалотімія (Я над іншими), а ізотімія (Я – рівний серед рівних). Ізотімія тотожна демократії, але намагання позбавитися мегалотімії веде до такого стану суспільство, де панують «люди без грудей», без душі, які прагнуть самозбереження і комфорту (К.Льюїс). Сучасний економічний світ – світ звільнення бажання за рахунок тімоса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодріяр Ж. Символічний обмін та смерть / Ж. Бодріяр; [пер з франц. Л. Кононовича]. – Львів: Кальварія, 2004.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры [пер. с фр. Е.А. Самарской]. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
3. Дебор Ги. Общество спектакля: [электронный ресурс] / Ги Дебор; [пер. с фр.] – М.: Логос, 2000 – 184 – //http://www.nbp-info.ru/new/lib_obsh.
4. Фуко М. Герменевтика субъекта. Курс лекций, прочитанный в Колледже де Франс в 1981 – 1982 гг. / М. Фуко [Пер. с фр.]. – СПб.: Наука, 2007. – 677 с.
5. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Мишель Фуко; [пер. с франц.]. – Москва: Касталь, 1996. – 448 с.
6. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко [Пер.с фр.]. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 576 с.
7. Бадью А. Теория субъекта [пер. с фр. М.Ф. Гербовицкой] Образовательное животное: субъект между знанием и истиной Политики субъективации в университете: образовательное событие / Под ред. Д.Ю. Короля, М.А. Гусаковского. – Мн.: Изд. Центр БГУ, 2008. – С. 146-172.
8. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 271 с.
9. Подорога В. Феноменология тела / В. Подорога. – М.: Ad Marginem, 1995. – 341.
10. Карпенко К.І. Природа і жінка: перспективи екофемінізму в Україні / К.І. Карпенко. – Харків: Крук, 2005. – 320.
11. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маршал Маклюэн; [пер.с англ. В. Николаева]. – М. : Жуковский: КАНОН-прес-Ц, 2003. – 464 с.
12. Шустерман Р. Мыслить через тело: гуманитарное образование / Р. Шустерман [Пер с англ. Вопросы философии]. – 2006. – №6. – С. 52 – 67.
13. Дьяков А.В. Феликс Гваттари: Шизоанализ и производство субъективности: монография А.В. Дьяков. – Курск: Изд-во Курск. Гос. Ун-та, 2006. – 246 с.
14. Гройс Б. Философия после конца истории / Борис Гройс // Ускользящий контекст. Русская философия в постсоветских условиях; Материалы конференции. – Москва, 2002 – С. 147-160.
15. Лакан Ж. Стадия зеркала как образующая функция Я, какой она раскрылась нам в психоаналитическом опыте / Ж. Лакан; [пер.с фр.] Кабинет: картины мира. – Вып. 1. – СПб.: Инапресс, 1998. – 130.
16. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; [Пер. с фр. Д. Кралечкина]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с.
17. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследование феномена действия от собственного лица. / Винсент Декомб [пер. с фр. М. Головановской]. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 576 с.
18. Батай Ж. Внутренний опыт / Жорж Батай; [пер с фр. С.Л. Фокина] – СПб., 1997. – 334.
19. Патнэм Х. Должны ли мы выбирать между патриотизмом и универсальным разумом? [Электронный ресурс] / Хилари Патнэм; пер. с англ. Логос. – 2006. №2. – режим доступа: <http://magazines.russ.ru/logos/2006/2/pa9.html>.

Подано до редакції 07.12.11
